

Brottslig fraternisering eller opassande tyskvänlighet?

En förlängd skugga av baltutlämningen 1945–46

MATS PETTERSSON

Ett dystert sextioårsminne av händelserna 1946

Det är i år sextio år sedan de dramatiska händelser som utgjorde den sk Baltutlämningens avslutning inträffade i Kristianstadstrakten. Merparten av de utlämnade personerna var omedelbart före utsklepningen från Trelleborg internerade i Gälltofta och Rinkaby. I tre omgångar under perioden från november 1945 till januari 1946 utlämnades mer än tvåusen personer till Sovjetunion. De utlämnade hade flytt till Sverige vid krigsslutet i maj 1945 efter att ha tjänstgjort i den tyska armén. Det största antalet var tyskar men det ingick också balter, tjecker, österrikare och även några av annan nationalitet. Händelseförloppet benämndes Baltutlämningen sedan medierna och den allmänna debatten helt koncentrerades på de ca 150 balternas öde.

I samarbete med olika forskare samt arkiv- och museiorganisationer utgav föreningen Gamla Christianstad årsboken för 2004 som en temabok med namnet "I Baltutlämningens skugga". I ett informationsblad från Landsarkivet i Lund beskrivs skriften och de utställningsarrangemang som gjordes i anslutning därtill enligt följande: *Boken är ... ett bidrag till skildringen av en av de mest dramatiska och kontroversiella händelserna i svensk 1900-talshistoria. Boken bygger på flera års faktainsamling och analys i samarbete mellan en rad lokalhistoriker och fackmän inom Föreningen Gamla Christianstad, Landsarkivet i Lund, historiska institutionen vid Lunds universitet och Regionmuseet i Kristianstad. Boken och vandringsutställningen baseras till stor del på nytt källmaterial. Det är ett bevarat lägerarkiv från den senare delen av perioden, intervjuer och insamlade fotografier och föremål och berättelser av personer som upplevt händelserna. Av central betydelse är också det omfattande fotomaterialet i Krigsarkivet, bilder tagna i tjänsten av militärens egna fotografer. Flertalet av de utnyttjade fotografierna har inte tidigare varit publicerade.*

De humanitära nätverken kring rymningarna, anklagelserna om fraternisering och beskyllningar mot officerare för att hysa nazistiska åsikter, skildrades i boken med ett huvudsakligt perspektiv från polisutredningarna och an-



Intern eskorteras till tåget mellan taggträdsinhägnader.

dra bevarade rättsdokument. Denna artikel utgör ett försök att förskjuta perspektivet vad gäller efterspelet och rättsprocesserna jämfört med bokens avsnitt. Vi skall här betrakta händelseförloppet från mediernas och de anklagades egen synvinkel.

Morgonbladens ”kvällstidningsrubriker” om livlina och påstådda nazister

Under december 1945 och januari 1946 gick tryckpressarna varma på de tre tidningarna som på den tiden kom ut i Kristianstad. Det var den socialdemokratiska Länsdemokraten, högerns Länstidning och det folkpartistiska Kristianstadsbladet som tävlade om uppmärksamhet bland allmänheten. Det lukade lite av nutidens välkända kvällstidningsjournalistik i staden och bladen hade ganska skilda infallsvinklar beroende på vilken grundhållning redaktionerna intog till militären, regeringen, Tyskland och till andra världskrigets segrarmakter.

På nyårsafton 1945 skrev Länstidningen: ”Rymningarna fortsätter, tre tyskar i uniformer blandade sig med arbetsstyrkan som bygger om taggträdsstaket.” Länsdemokraten skrev den 8 januari 1946: ”Tysk rymt, dold i gård i Dalmland.” Kristianstadsbladet rapporterade den 30 januari 1946: ”Tysk försvunnen, bortförd från lasarettet. Röda Nejlikan?” och dagen därpå: ”Inga spår efter von Eckstaedt. Välorganiserad flykt.” Sedan rymlingen fångats in i Uddevalla och återbördats till våra trakter meddelar Länsdemokraten: ”Rymlingscentral i Kristianstad.” och ”Rinkabyinterner bortförda med hjälp av danska och svenska nazister.”

I Länsdemokraten förekom på den tiden en tecknad figur – kallad Näslund – som i en egen ruta gav kritiska och lätt ironiska kommentarer till dagshändelserna. Den 23 september 1946, hade Länsdemokraten en lång artikel med rubriken ”Rinkabyinternerna på supkalas i Åsum – Fyllig rapport klargör Ehrenbergs medverkan”. Samma dag kommenteras artikeln av den tecknade figuren: *Näslund har med nöje läst rapporten om interneringslägren och konstaterar att Läns-Demokraten knappast överdrivit sina tidigare skildringar om de svenska officerarnas inställning till Rinkabylägret. Skall inte landsfogdens rapport leda till något resultat, så existerar inget rättsmedvetande i landet.*

Man kan med fog fråga sig: Vad låg bakom beskyllningarna? Fanns det i Kristianstad några utpräglad nazistiska och s k protyska sammanhållna personkedjor som understödde rymningar eller var det ”bara” allmän hygglighet från olika personers sida? Inför dessa händelser, som inträffade i samband med utlämningen av de militära flyktingar som under tiden oktober 1945 till januari 1946 var internerade i Rinkaby och Gälltofta, var den tidens kristianstadsbor – såväl militärer som civila – ytterst kluvna. Det finns även muntliga uppgifter från många oförvitliga personer som gärna skulle understödja rymningar om de hade möjligheter därtill.

Från rättsdokument och efterlämnade handlingar i privata arkiv kring händelserna som fick så ”braskande” rubriker i pressen kan vi fortfarande få en någorlunda objektiv bild av hur det egentligen gick till på interneringslägrens tid för drygt 60 år sedan.

Rymlingscentralen på Östra Storgatan 46

Enligt en teori låg den rymlingscentral som Länsdemokraten talar om på Östra Storgatan 46 i Kristianstad där motoringenjören Gustaf Albin Svensson med familj bodde vid den tiden. Bland de personer som ingick i den s k livlinan – och som inte helt lyckades undkomma rättsväsendets ingripanden – fanns också den prästutbildade löjtnanten Åke Ehrenberg. Denne hade efter en av försvarsstaben företagen undersökning ansetts alltför ”tyskorienterad”. Ehrenberg blev beskyldd för fraternisering och fick inte ”tagas i anspråk för någon uppgift som stode i samband med behandlingen av de internerade militärflyktingarna”. Det kan i detta sammanhang noteras att en skrift av Åke Ehrenberg än idag finns med på Nordiska Rikspartiets bokförsäljningslista på internet.

Men det var inte bara personer med föregivna ”nazistiska” åsikter som ansåg att regeringsbeslutet var skamligt. Två Eksjö-överstar som skulle bli involverade i utlämningen från lägret vid Ränneslätt meddelade per telegram till ”Konungen” i slutet av november 1945 att deras officerskårer visserligen



Åke Ehrenberg som deltagande skytt i skolungdomens skyttetävlingar i Stockholm 1926.

var lojala och ämnade lyda order men tillade: ”*våra samveten och vår ära bjuda oss på det kraftigaste framhålla vår skamkänsla (i utkastet stod: avsky) att behöva medverka till de internerades utlämnande*” Efter att ha uppkallats till förhör på arméstaben dömdes de två överstarna till arreststraff av arméchefen.

En dag i mitten av december 1945, ungefär samtidigt som den andra utlämningen med fartyget *Beloostrov* skedde, var trafiken i ”rymlingscentralen” på Östra Storgatan intensiv. Ett vittnesmål lyder: *Vid middagstiden den 15 december 1945, då såväl Ehrenberg som Albin Svensson uppehållit sig i den sistnämndes bostadslägenhet, hade en av dem sagt, att Hansen (tyske underofficeren Peter Hansen, som rymt från Rinkaby den 1 december) samma kväll skulle köras till Ehrenbergs tant i Göteborg och att Naujoks (holländske underofficeren och djurdoptören Otto Naujoks, som rymt från Gälltofta den 26 november) vid samma tid skulle transporteras till en lantbrukare utanför Göteborg. Lennart Svensson (Albins son) hade även kommit tillstådes, och då talat om bensin. Efter en halvtimme hade Lennart Svensson lämnat lägenheten och en kort stund senare hade även Ehrenberg gått därifrån, Tio minuter senare hade jämväl Albin Svensson gått från sin bostad, varvid Hansen och Naujoks varit ensamma med fru Svensson. Naujoks hade för fru Svensson bl a uttalat en önskan att han i Göteborg ville sammanträffa med Karl Hagenbeck hos cirkusdirektören Trolle Rhodin (med avsikten att hämnas för att ”nazisten” Hagenbeck förskaffat Otto Naujoks sju års tukthus). Vid hemkomsten kl 17 samma dag hade makarna Svenssons dotter Britta, som förälskat sig i Hansen, uttryckt en önskan att få medfölja till Göteborg på kvällen. En alternativ teori skulle vara att rymlingscentralen fanns på ett ställe som aldrig blev uppdagat, ty enligt ett annat vittnesmål blev ingenjör Gustaf Albin Svensson uppringd av en viss person, ”vars namn han icke ville uppgiva”, på söndagskvällen den 30 januari 1946. Personen i fråga hade omtalat att han i sin bostad hade tre tyska officerare (oberleutnant Franz Hengstermann och ”leutnanterna” Heinrich Kuhn och Werner Prenzel) ”vilka rymt från lägret å Rinkaby, enligt egna uppgifter med polisens samtycke”. Den uppringande hade frågat Svensson om han kunde ordna plats till två av dem. Detta gick Svensson med på och lovade dessutom transportera alla tre till Göteborg. De kom överens om att sammanstråla på parkeringsplatsen vid Länsresidenset ”där Svensson vid tillfället haft en av honom för trimning disponerad bil, tillhörig grosshandlare Molin, stående”.*



Intern som påträffats i en underjordisk gång i november 1945.

Djurdomptör med ett horn i sidan till Hagenbeck

Just de första veckorna i december 1945, innan den andra utskieppningen av militärflyktingar skulle göras från Trelleborg, var polismyndigheternas arbete med att efterspana rymlingar från lägren intensiv. Den 1 december 1945 hade de två underofficerarna Peter Hansen och Helmut Naucke avvikit från Rinkaby. Dessa hölls den närmaste tiden gömda i Kristianstad, Hansen i familjen Svenssons bostad och Naucke tidvis på annan plats. I samband med en polisrazzia veckan efter rymningen hade en person med täcknamnet "Wunderlich", som hade koppling till livlinan (bilhandlaren Thorsten Månsson i Dodgepalatset), lovat ställa upp för att tillfälligt undanskaffa Hansen och Nauke. De

två rymlingarna hämtades i Svenssons bostad av Månsson och kontoristen Karl-Erik Olsson för en "kvällsrunda" upp till Månssons kusin stenhuggaren Axel Hellberg i Dönhult vid Immeln. Det vankades kaffe under kvällstimmarna tillsammans med en hos Hellberg undangömd rymling, den originelle och oreglerige djurdomptören Otto Naujoks. Efter några timmars vistelse i Dönhult gick färden åter till Kristianstad.

Otto Naujoks rymning skedde den 26 november 1945 vid ett bevakat avskedsbesök hos lantbrukaren Nils Mårtensson i Gälltofta. Efter kaffedrickande och några glas konjak bad Otto få "gå om knuten" ett slag och återkom därefter inte. Det kom senare fram att han hade gjort upp med Gustaf Albin Svenssons son Lennart att bli avhämtad med bil vid Friskatorpet strax söder om Oredslund vid Rinkaby skjutfält, vilket också skedde. Otto Naujoks hade därefter vistats i Svenssons bostad (den eventuella rymlingscentralen) till dagen därpå. "Wunderlich" körde då Otto Naujoks till Dönhult där denne kvarstannade till den 12 december, då han återbördades till Svenssons bostad i

Kristianstad. Axel Hellberg hade tröttnat på Otto, som han betecknade som asocial. Ett par dagar senare blev Otto Naujoks tillsammans med Peter Hansén undanskaffad till Göteborgstrakten.

Spektakulär mellanlandning på Österlånggatan av greve i kvinnokläder

Den österrikiske greven Ernst-Gustav Vitzthum von Eckstaedt blev mycket omskriven i såväl rikspressen som de tre lokaltidningarna i Kristianstad. Denne charmige och världsvane officer, som hade varit farmare i Tanganyika (nuvarande Tanzania), lyckades "undkomma" Rinkabylägret. Han blev nämligen inskriven på lasarettet i Kristianstad och där opererad för två olika åkommor. Genom att de två läkare som hade ansvaret för honom, dr Wahlgren och dr Rydén, bedyrat att han var oförmögen att rymma hade ingen som helst bevakning ordnats. Någon av läkarna hade just den natt som flykten ägde rum givit nattsköterskan order om att inga besök fick göras på hans rum "eftersom von Eckstaedt sov lätt och dörren knarrade".

Sjuksköterska ledde greven till väntande bil på S. Kaserngatan.

Kröp 4 timmar med brutet ben

— Försatt till LD
STOCKHOLM, Gårdag.

Natten till onsdagen utflykades en hundraårig gravstaden av en tillfällig sjukhusbesökare, som under ett besök på Norta Li ångs kallat och slagit upp ett gammalt brev på några meter brett.

Under några tidigare besök har kyrkans bevakare varit från att närmar sig till en bil. Det var dock när gravstaden hade blivit ett stort sjukhus som den tillfälliga sjukhusbesökaren, som hade varit på Norta Li ångs kallat och slagit upp ett gammalt brev på några meter brett, blev tillfälligt sjukhusbesökare.

LÄNS-DEMOKRATEN är i dag i tillfälle avdaga nyheter med den tyske grevens flykt från centralasarettet. Efter i dag på måndagen ingångens öppnande som berättar om en symmetrisk väl informerad källa, har flykten förklarats genom samarbetet mellan sjuksköterska till greve von Eckstaedt här i Kristianstad och personal på lasarettet. Alla tillgångar tycks nu att en till eller ambulanstillbud ska köra till på lasarettet den natt flykten genomfördes och kändes greven har därmed fullt återhämtat.

Tillgångarna har, enligt vad Läns-Demokraten bekräftar, varit tillräckligt: En sjukhusbesökare på den avdelning på lasarettet där den tyske greven vårdades, på uppdrag av sin medberedare till att flykten till från lasarettet. Han har stått honom vid handen med hjälp trapporna och genom lasarettens personal och hjälpt honom att ge om en personallängd i stället för med Södra Kaserngatan. På Kaserngatan har en bil enligt uppgift kört av en officer från i staden väntat och i denna har greven följts till en bil i Kristianstad, där han till en biljett köptes till. Senare har greve von Eckstaedt genom sjuksköterskans förmedling fått i säkerhet på annan plats.

Läns-Demokraten har villoskärmt, att det till om en personallängd lika som på sin bil demonstreras så eftertryckligt i en utskollegia med all sannolikhet kommer att visa sig.

Artikel i Länsdemokraten den 7 februari 1946

På morgonen måndagen den 28 januari 1946 var greven försvunnen och i ett medicinglas låg knappålarna från en alldeles ny skjorta som han fått i julklapp från KFUM i Kristianstad. Vad hade hänt? Jo, greven hade i mörkret ledsagats av en sjuksköterska genom en grind (sedermera kallad Grevegrinden) mot Södra Kaserngatan ungefär mittemot ”Jaffabutiken”. Det var vinter och sjuksköterskan hade tagit med en av sina kappor för att hölja över von Eckstaedt på vägen till den väntande bilen. Denna, av märket Dodge, ägdes av den välkände grosshandlaren Otto Molin och rattades av motoringenjör Gustaf Albin Svenssons son Lennart. Den korta färden om hörnet och ett kvarter bort till Österlånggatan 28 A (med nuvarande adress Sjöcronas gata 14 A) dirigerades av löjtnanten Åke Ehrenberg, som utgick från föräldrarnas bostad där han tidvis bodde. Denna lägenhet fanns på Vasagatan 5 mittemot cykelreparatör Wass verkstad. Lägenheten där greven gömdes, som tillhörde Åke Ehrenbergs syster Görel och hennes man priskontorsföreståndaren Karl-Anders Lundberg, stod för tillfället tom eftersom maken vistades på ett pensionat i fjällen och hustrun bodde i föräldrahemmet på Vasagatan.

Greve Vitzthum von Eckstaedt kom till lägenheten under nattens lopp och höll sig gömd där under dagen. Polisen hade redan fattat misstankar mot Ehrenberg och hans syster och beslutade samma dag att göra husrannsakan i såväl Lundbergs bostad på Österlånggatan som föräldrahemmet på Vasagatan. Trots att Görel Lundbergs barndoms- och skolkamrat Ebbe Carlstedt, som ansvarade för genomsökningen, varskodde henne i god tid före ingripandet var rymlingen kvar i lägenheten, men upptäcktes inte. Greven låg gömd under en dyschatell utan att bli upptäckt. Under tiden som två medhjälpare genomsökte lägenheten stod fru Lundberg framför dyschatellen och samtalande med Carlstedt. Det kan nämnas att kriminalkommisarien Ebbe Carlstedt långt senare – i oktober 1946 – på grund av denna ”parodi” på husrannsakan dömdes till 20 dagsböter om 5 kr för oförstånd och försummelse i tjänsten.

Det var emellertid uppenbart att marken började brännas för greven trots att man kan anta att han hade inofficiellt stöd från delar av ”etablissemangen” i staden. Redan dagen därpå fördes greven vidare till två äldre damer i Uddevalla som var släkt med motoringenjören Svensson. Då han lämnade gäststället på Österlånggatan var han klädd i damkläder med turban som huvudbonad, svarta strumpor och rödmålade läppar. I lokalpressen skrevs långa artiklar med spekulationer om vart greven tagit vägen. Den olympiske guldmedaljören greve Helmer Mörner, som var bekant med von Eckstaedt, påstods ha smugglat in ett par extra byxor under sin paraduniform vid ett hastigt besök på väg per cykel till godsägare Kennedys begravning. Även advokaten Karl Melander, som under flyktnatten deltagit i en Rotaryfest, misstänktes ha

Grönköpingsmässigt, sade advokaten om polisernas internjakt.

**Häftig urladdning inför Kristianstads
rådhusrätt igår.**

Motoringenjörens uttalande i rådhusrätten: "Jag kunde aldrig sett mig i spegeln mer, om jag förrätt dem", citerat i denna artikel i Kristianstadsbladet den 2 augusti 1946.

ett finger med i flykttförberedelserna. Han hade enligt vad som senare blev känt besökt greven på lördagen och då överlämnat kläder som misstänktes vara anskaffade hos firma Th. Sandelins Herrekipering. Ägaren, direktör Erik Sandelin, och firmans trotjänare Curt Knutsson och Carl Grönberg fick vid förhör svara på ett antal frågor om vilka sorts plagg som ingick i sortimentet. Dock kunde varken Mörner eller Melander beslås med att ha förfarit brottsligt. Under förhören bedyrade Helmer Mörner att han var nazistfiende men människovän och att han hade uppfattningen av von Eckstaedt inte heller hade något till övers för nazisterna utan var "engelskorienterad" efter att i tio års tid ha varit farmare i Tanganjika.

Greve von Eckstaedt undkom utlämningen, men blev gripen i Uddevalla i början av februari 1946 och vistades därefter fram till den 15 mars – under stark bevakning – på beredskapssjukhuset Fridhem i Hässleholm. Efter nedläggningen av detta sjukhus kom han till Hälsingemo. Han blev kvar i Sverige fram till 1970-talet, men kom sedermera till Schwarzwald där han dog 85 år gammal omkring 1990.

Graverande uppgifter om fraternisering och förvecklingar i domstolarna

Åke Ehrenberg var hårt ansatt i de olika domstolsförhandlingarna och utöver det utdömda straffet, som blev tämligen mildt, ledde uppmärksamheten kring hans person av allt att döma till att den fortsatta karriären inom försvaret blev ramponerad. I processerna behandlades dels anklagelser för fraterni-

sering med internerade officerare, dels misstänkt understödjande av olika rymningar. Det förstnämnda gick dock aldrig att föra i bevis och det sistnämnda var – beträffande den händelse som kunde beläggas – av formella skäl inte brottsligt eftersom Ehrenbergs aktiviteter påbörjades först sedan rymningen var ett faktum. Dessutom var internerna egentligen inte att betrakta som fängslade utan ”omhändertagna i läger”. Åke Ehrenberg anklagades i stället för att ha underlåtit att fullgöra anmälan enligt 52 § första stycket i utlänningskungörelsen. Ehrenbergs syster Görel Lundberg hade även fällts för samma förseelse. Frågan om Ehrenbergs fraternisering med tyska officerare behandlades av Krigsrätten vid I 6 som avskrev målet. Dock hade TT-redaktören Valter Hermansson i samband med denna process lämnat graverande uppgifter om Ehrenbergs pålitlighet. Vidare hade två personer ur vaktmanskapet, lagerbiträdet Lindberg och bokbindaren Carlsson, avlämnat vittnesmål till landsfogde Perssons utredning. De uppgav att Ehrenberg ofta varit i samspråk med officerare och att samtalen varit synnerligen hjärtliga något som de själva och kamrater i vaktmanskapet funnit störande och opassande. Carlsson påpekade dock att de svenska vaktposterna säkerligen särskilt lagt märke till Ehrenbergs åtgöranden på grund av uppgifter om hans tidigare tjänstgöring som präst och politiska åskådning, som de hört talas om vid tjänstgöringens början.¹⁾ Men inte heller landsfogde Gustaf Perssons besvär över krigsrättens utslag till Krigshovrätten ledde till någon ändring i fraterniseringsfrågan.

Den enda fällande dom som utdömdes för Ehrenberg i första instans var en månads fängelse och detta domslut överklagades omedelbart till hovrätten. Även motparten, landsfogden i Kristianstads län, hade i detta mål överklagat rådhusrättens dom. Sedan Ehrenberg hade råkat i konflikt med sin tidigare anlitate advokat Tage Troedsson företräddes han vid målen i krigsrätten och senare i hovrätten av advokatfirman Glimstedt och Lindberg i Göteborg. Omedelbart efter rådhusrättsdomen i juli 1946 hade löjtnant Ehrenberg ringt upp Tage Troedsson och meddelat att ”den av honom tillämpade taktiken inte längre kunde tillåtas av Ehrenberg och att han kom att anlita annat biträde”. I mitten av september valde Tage Troedsson därför att ta ut stämning för betalning av advokatarvodet på Åke Ehrenberg och de övriga som han tidigare företrätt, nämligen motoringenjören Gustaf Albin Svensson som förmyndare för sin son montören Lennart Svensson och fru Görel Lundberg. Redan samma månad reglerades hela beloppet varefter målet avskrevs.

Inför hovrättsprocessen skriver den nye försvararen Curt Blomkvist till Åke Ehrenbergs: *De intyg, som vi avlämnade till Krigsrätten, hava vi bruk för även i Hovrätten. ... Beträffande T.T.-redaktörens intyg och det intyg, som Ni i*



Rinkaby lägerexpedition

anledning därav formulerat och tillställt oss, vilja vi icke tillråda Eder att nu vidtaga någon särskild åtgärd. Mannen har visat sig vara omdömeslös för att icke säga dum. Detta är ju i och för sig icke straffbart eller någon anledning att väcka strid om, då ifrågavarande intyg endast haft en synnerligen perifer betydelse och endast i förbigående nämnts i pressen.

I det intyg som Blomkvist refererar till beskriver Ehrenberg händelser i samband med att embarkeringen av interner på fartyget Kuban slutförts den 2 december 1945. Redogörelsen är uppenbarligen avsedd att skandalisera redaktören och tycks ha ansetts alltför grovkornig av Ehrenbergs försvarare. Delar av beskrivningen lyder: *Natten 1-2/12 efter internernas embarkering av Kuban i Trelleborg uppträdde min intygsgivare på ett hotell i Trelleborg på ett sätt som ovillkorligen måste stämpla honom såsom olämplig för offentlig verksamhet. Uppenbart påverkad av starka drycker bedrev han med en servitris på hotellet ett så oanständigt grovhångel, att icke ens någon halvherre av lebemans-tyyp skulle ha offentligen gjort sig skyldig därtill.*

Enligt det intyg som lämnats till landsfogden i Kristianstads län av redaktören Hermansson hyste Ehrenberg uppfattningar som borde göra honom olämplig för arbetsuppgifter i lägret. Redaktören, som uppehållit sig som tidningskorrespondent i Rinkaby under tiden 28/11 – 1/12 1945, skriver: *Därför blev jag pinsamt överraskad, då jag på lägerexpeditionen råkat bli ensam med Ehrenberg och han uttalade sig fördömande om regeringsbeslutet om internernas utlämnande, som han fann ovärdigt. Han tyckets i övrigt betrakta saken ut*

ifrån icke blott sovjetfientlig utan även nazistisk synpunkt, och det föresvävar mig vagt att han sade något om att dessa män dock kämpat på den rätta sidan.

”... den av Eder på väggen målade nazistiska hydran”

Hovrätten kommer inte fram till något annorlunda ställningstagande än rådhusrätten. Av utslaget från den 20 december 1946 framgår att hovrätten vidhöll att Ehrenberg gjort sig skyldig till uraktlåtenhet att fullgöra anmälnings-skyldighet enligt 52 § första stycket i utlänningskungörelsen och därmed gjort sig skyldig till förseelse mot 39 § första stycket i utlänningslagen. Därmed fastställdes rådhusrättens dom med en månads fängelse. Hovrättens dom överklagades genom skrivelse till Högsta Domstolen den 18 januari 1947. I skrivelsen hänvisar Ehrenberg till att tidningarna hade skapat en oriktig bild av att han skulle ha varit engagerad i en organiserad fritagningsverksamhet och tillägger: *Några bevis härför har aldrig framlagts, men genom en synnerligen förljugen presspolemik, som vissa tidningar åtminstone i denna landsända bedrivit, har man sökt konstruera fram en bild av mig som nära nog huvudperson i någon slags liga, som skulle rädda tyska nazister ur landet.*

Ehrenbergs slutformulering lyder: *Slutligen ber jag att såsom min inre inställning till det av hovrätten fastställda fängelsestraffet framhålla, att, därest detta straff skulle verkställas, det för min del icke fyller någon sådan uppgift som den moderna uppfattningen om straffets ändamål avser. Jag kommer aldrig att erkänna mig ha begått ett brott. Jag kommer aldrig att se min handling ur någon annan synvinkel än att jag hjälpt en människa i nöd ... Straffet kommer alltså icke att verka förbättrande på mig eller att göra mig till en mera laglydig människa än jag redan är. Ty jag vill icke ”förbättras” till kall och beräknande yttre formell stadgeobservans på bekostnad av den levande mänsklighet, som mitt samvete aldrig kan tillåta förkväva hos mig. Efter att i fem år som präst och i sju år som militär oförvitligen ha tjänat mitt land har jag icke behov av en månads fängelse för att lära mig laglydnad. ...*

I samband med att Nedre justitierevisionen förvägrat Åke Ehrenberg prövningstillstånd i Högsta Domstolen kom en oväntad möjlighet till mindre upprättelse genom att hans främste vedersakare landsfogden Gustaf Persson råkat ut för en ”däckskandal” i Stockholm. Det handlade om oegentligheter med anknytning till säkerhets- och statspolisen och Landsorganisationen. En kriminalöverkonstapel hade obehörigen lånat ut bildäck till redaktör Ragnar Casparsson på LO med landsfogde Gustaf Persson som kontaktman. Åke Ehrenberg tog tillfället i akt och skyndade sig att formulera ett *Öppet brev till landsfogde Gustaf Persson, Stockholm*. Här följer några utdrag ur detta dokument: *Ni uppträdde både såsom utredningsman och åklagare som*



Löjtnant Åke Ehrenberg i handgranatsövning på I 6.

den i det rätta politiska fårahuset hemmahörande Sankt Göran, vilken i helig indignation kämpade mot den av Eder på väggen målade nazistiska hydran, vilken enligt Eder nästan skrattretande verklighetsfrämmande uppfattning levde och frodades i interneringslägren. ... Nu är ju vederhäftighet och balans ifråga om proportioner icke egenskaper som alltid stå i paritet med framför allt det ideologiska nitet. Edert nit har i varje fall t o m motsvarat Näslunds i Kristianstads Länsdemokraten högt spända förväntningar och hejarop ... Ni har nu enligt referat i tidningarna själv blivit föremål för utredning. Det är därför egendomligt och ur psykologisk synpunkt intressant att se den metamorfos Ni undergått, sedan Ni själv var den stränge och kritiske utredningsmannen. Icke ens juridiska formaliteter synas nu längre, enligt Eder egen utsago, ha något större intresse för Eder i Eder egenskap av "kontaktman" i bildäcksaffärer av tivelaktigt eller skall vi säga kriminellt slag... Kristianstad den 31 mars 1947. Åke Ehrenberg. Löjtnant.

Motoringenjör Svenssons brev om polisens kränkande arbetsmetoder

Det var inte bara löjtnant Ehrenberg som kände sig förfördelad genom rättsväsendets efterspel till baltutlämningarna och händelserna under interne-

ringstiden. I april 1945, tre månader efter den sista utlämningen, skrev den tidigare omtalade ingenjören Gustav A Svensson ett utkast till en omfattande inlägga med klagomål över hur medlemmarna i hans familj hade behandlats. Vid utarbetandet av texten hade motoringenjören rådgjort med Åke Ehrenberg.

Texten inleds med: *Undertecknad anhåller härmed att undersökning måtte verkställas och i de fall så är motiverat åtgärder måtte vidtagas med anledning av nedanstående.* Han delar upp sina påståenden i sex olika punkter och redogör först för hur han själv och sonen Lennart kvarhölls i arrest från den 5/2 kl 10.15 till den 8/2 kl 20.00 med anledning av greve von Eckstaedts rymning. Fortsättningen lyder: *Min 19-årige son placerades i en för fyllerister avsedd cell trots att flera för förhörsfångar avsedda celler stodo till förfogande. Enär jag sedermera tydligen inte kunnat åtalas och jag dessutom på tisdagen den 5 februari för polisen förklarar mig villig stå till deras disposition omedelbart efter tillsägelse per telefon antingen till min bostad eller mitt tjänsterum anser jag att omotiverat och olagligt intrång företagits i min frihet.* Andra punkten gäller polisens husrannsaking i moderns bostad i Göteborg. Efter en redogörelse för hur fem polismän och en polissyster "stormade" lägenheten, där även Svenssons hemmavarande bröder befann sig, skriver han: *Ovannämnda åtgärder och det plumpa sätt på vilket de utfördes synes mig snarare höra hemma i Gestapo eller GPU än i Sverige. Någon rimlig anledning synes mig inte ha förefunnits och har vid utredningen intet förekommit som synes motivera så drastiska åtgärder.*

Nästa punkt har att göra med att en polisman, genom att kontakta en person med vilken ingenjören skall ha haft överläggningar om nytt arbete, åstadkommit att det inte blev någon anställning. Svensson skriver: *Polisens huvudlösa uppträdande hade emellertid för mig den tråkiga följden att jag gick miste om en för mig mycket förmånlig anställning.* I den fjärde punkten ondgör sig Svensson över att en tidning vid namn Länsdemokraten, som: *synbarligen efterträtt den gamla kända "Fäderneslandet"* hade publicerat familjemedlemmarnas namn. Han yrkar: *att utredning måtte verkställas om hur denna tidning ensam och före polisprotokollets offentliggörande kunnat publicera dels våra namn och dels händelseförloppet ...*

Svenssons femte punkt handlar om polisens förhörsmetoder och lyder i sin helhet: *Jag anhåller dessutom, att utredning måtte verkställas beträffande de vid ifrågavarande polisförhör tillämpade förhörsmetoderna, då under dessa såväl hotelser som maskerade osanningar omväxlande med försök från polisens sida att bagatellisera saken samt uttala förståelse för mitt handlingsätt i avsikt att frampressa respektive framlocka bekännelse kommo till användning.*



Näslund

tänker faktiskt lägga sig till med lösauustasch och förstöringsglas med det snaraste och självt ge sig ut på jakt efter grevliga symputisörer.

Det måste finnas en hel del bruna nejlikor i trakten, påstår Näslund, som fått för sig, att Rinkaby inte ligger så långt från Hammar.

Näslund i den socialdemokratiska Länsdemokratens kvällsupplaga den 9 februari 1946.

När jag efter polisrapportens offentliggörande genomläste densamma, konstaterade jag till min häpnad, att den i huvudsak består utav av polisen gjorda påståenden och icke av mina egna vid förhören lämnade uppgifter. Den version av mina yttranden som föreligger i protokollet motsvarar sålunda i huvudsak på intet sätt vad jag verkligen vid förhören uppgivit. Någon uppläsning av protokollet efter varje förhör samt vidkännande underskrift förekom icke. Den avslutande sjätte punkten avser den, enligt Svenssons uppfattning, påfallande skiljaktigheten mellan polisens nit att å ena sidan utreda rymningarna och att å andra sidan efterforska bortkomna persedlar tillhöriga tyska interner.

Få rättsliga konsekvenser men spolierade yrkeskarriärer

Det kan konstateras att de rättsvårdande myndigheterna hade svårt att finna hållbara angreppspunkter mot de personer som på olika sätt medverkade vid eller underlättade rymningarna. Rättsläget kring rymningar var inte helt klarlagt och möjligheterna till ingripanden mot ideologiska avvikelser var ytterst begränsade.²⁾

Det fanns dock många antydningar om nazianstuckna personer även utanför den krets som kom i närmare beröring med internerna. Så omtalar t ex den tecknade figuren Näslund i inlindade ordalag att en känd nejlikodlare hade bruna åskådningar: *Det måste finnas en hel del bruna nejlikor i trakten, påstår Näslund, som fått för sig att Rinkaby inte ligger så långt från Hammar.* Det blev genom tidningarnas rapportering uppenbart för dåtidens kristianstadsbor att Åke Ehrenberg och motoringenjörens son Lennart Svensson måste betraktades som tyskvänliga för att inte

såga nazianstuckna. De anställda på motorverkstaden kallade Lennart Svensson för ”nazisten” och det har sagts att Åke Ehrenberg på sitt befälsrum hade bilder av ”hela den tyska generalstaben”. I början av kriget, åren 1939-1940, var Ehrenberg prenumerant på den nationellt orienterade tidningen ”Nationen”.³⁾

Landsfogde Persson hade i sin promemoria fastlagt att samvaron mellan de internerade och deras följeslagare vid vissa resor då Ehrenberg deltagit ... *ibland antagit former som ej stått i överensstämmelse med det allmänna fraterniseringsförbudet.* Enligt de försvarsadvokater som Ehrenberg anlidade vid sina processer kunde man ifrågasätta om det fanns något egentligt fraterniseringsförbud. Inför processen vid krigsrätten skriver Ehrenbergs juridiska biträde: *I första hand bör undersökas vilka instruktioner som under den tidrymd, som kan komma i fråga, gällde för bevakning av internerad militär. Det fanns förmodligen inte något särskilt fraterniseringsförbud. I andra hand kan ju fastställas, att i varje särskilt fall då Ni gjort besök i Kristianstad tillsammans med interner, Ni haft lägerchefens tillstånd därtill.* Något ansvar för ”fraternisering” kunde inte utkrävas av Ehrenberg genom de rättsliga instanserna trots att landsfogden ägnade stor kraft åt detta genom besvärsskrivelser. I ett brev den 5 mars 1947 skriver advokaten Curt Blomkvist till Åke Ehrenberg: *Jag gratulerar Eder till Eder seger över landsfogde Persson.*⁴⁾

Axel Olsson skriver i sin bok Asylrätt och humanism: *Mot Ehrenberg har vid närmare undersökning endast kunnat anföras att han ogillade utlämningsbeslutet. Men detta gjorde praktiskt taget **alla** Sveriges officerare och underofficerare ute i fälttjänst.*

KRIGSRÄTT I KRISTIANSTAD:

Målet mot löjtnant Ehrenberg avskrivet.

**Tysk, som skulle vittna, hade avviket —
annat vittne visste ingenting om saken.**

Kristianstadsbladet den 2 augusti 1946.

Det framgår mycket tydligt av bevarad korrespondens att förhållandet mellan löjtnant Åke Ehrenberg och kriminalkommissarie Svante Svensson vid statspolisen i Malmö var mycket spänt. Så skriver juristen hos Glimstedt & Lindberg till Ehrenberg: *Att ni för övrigt icke ville ha kommissarie Svenssons medverkan vid förhöret är väl i och för sig ganska lättförklarligt med hänsyn till den missvisande rapport han åstadkommit i Kuhn-historien, vilken rapport ju starkt kritiserades vid första krigsrättstillfället.* Även majoren Helmer Mörner, som var den förste lägerchefen i Rinkaby, hade ett horn i sidan till denna person och hade JK-anmält kriminalkommissarie Svensson.

Att kommissarie Svensson var ytterst frustrerad över utvecklingen i de olika målen kring interneringslägren framgår av ett brev som Jan Dahlin citerar ur i skriften Ale (Nr 2 2001): *”Under min snart 30-åriga polismannabana har jag sysslat med åtskilliga polisutredningar, men har aldrig förmärkt så ringa stöd hos allmänheten som just för denna utredning rörande rymningarna från Rinkaby och lasarettet i Kristianstad. Hos såväl flera militärpersoner som hos allmänheten förmärktes medvetet sanningslösa uppgifter Man hade en känsla av att folk inte vågade tala sanning.”*

Svante Svensson var för sin del övertygad om att en organisation låg bakom rymningarna och att majoren Mörner var med på något sätt i bakgrunden. Svensson skall ha påstått att utredningen kunde ha tagit en helt annan vändning om Heinrich Kuhn infunnit sig som vittne och det var hans uppfattning att någon skulle ha förmått Kuhn att utebli från den rättegång som satte punkt för hela efterspelet. Enligt Länsstidningens referat från detta mål begärde åklagaren tre veckors uppskov med målet för att om möjligt kunna höra Kuhn vilken borde kunna lämna en mera detaljerad berättelse av händelseförloppet. Då upplyste internen Prenzel rätten att han mottagit ett brev där det stod att Kuhn rymt från Sverige. På frågan var brevet hade avstämplats svarade Prenzel: – *Det talar jag inte om.* På en ny fråga: – *Var det Kuhn som sänt det?* svarade Prenzel: – *Nej det kom från en mellanhand!* Rättens ordförande borgmästare Dörning summerade: – *Det har tidigare förekommit så pass mystiska brev i den här affären, att vi säkerligen tryggt kan lämna ock-så detta brev utan avseende.*

De rättsliga konsekvenserna var således ytterst begränsade för de flesta inblandade. Utöver fängelsedomerna mot Ehrenberg utdömdes dagsböter mot hans syster Görel Lundberg för samma förseelse. De två sjuksköterskorna Greta Jönsson och Maja-Stina Thulin som biträtt vid ”greveflykten” och kriminalkommissarien Carlstedt som gjort en ”korrumperad” husrannsakan fick även dagsböter.

Motoringenjören Svensson dömdes till en månads fängelse, villkorlig dom.

Advokaten Blomqvists avslutande kommentar i rätten löd: *Polisens åtgärder i samband med Rinkabyrymningarna är fyllda av ovist nit. Myndigheterna har satt igång en kolossal apparat, varvid massor av människor hörts och väldiga luntor med papper skrivits. Det hela har en stark dragning åt det Grönköpingsmässiga.*

Den allvarligaste konsekvensen var kanske att Ehrenbergs framtida militära karriär blev spolerad och att familjen Svenssons medlemmar blev så skandaliserade av tidningskriverierna att det bidrog till att man valde att snart lämna trakten.

Litteratur och tryckta källor

Bojs, A. och Mårtensson, L. (red): *I baltutlämningens skugga. Internering och utlämning av tyska militärflyktingar via lägren i Rinkaby och Gälltofta 1945 – 1946.* (Föreningen Gamla Christianstads årsbok 2004)

Dahlin, Jan: *I skuggan av baltutlämningen. Internering och utlämning av tyska militära flyktingar i Sverige 1945-1946.* Art. i Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge Nr 2, 2001

Ekholm, Curt: *Balt- och tyskutlämningen 1945-1946. Del 1 och 2.* 1995

Olsson, Axel: *Asylrätt och humanism – en bok om Sovjet– Ryssland och baltarna, excellensen Undén och landsfogde Persson 1947.*

Tidningslägg (Folkrörelsearkivet Kristianstad)

Övriga källor

Rådhusrättsprotokoll, Kristianstad (Tingsrättens arkiv)

Häradsrättsprotokoll, Villands härad (Tingsrättens arkiv)

Statpolisrapporter (Landsarkivet i Lund)

Polisutredningen Kap 10-11, landsfogde Gustaf Persson (Krigsarkivet)

Krigsrättsprotokoll I 6 1946-1947 (Krigsarkivet)

Privatarkiv

Noter:

¹⁾ Dessa uppgifter redovisas enligt följande i landsfogdens utredning: *När Carlsson den 24 oktober 1945 började tjänstgöringen å Rinkaby hade han hört sägas, att Ehrenberg tidigare varit präst men att han måst lämna sin tjänst på grund av sin nazistiska åskådning och att han då i stället utbildat sig till officer. I en not finns tillägget: Enligt upplysningar från Lunds domkapitel har Ehrenberg blivit prästvigd inom Lund stift och tidigare tjänstgjort i olika prästerliga befattningar inom stiftet. Ehuru han efter att i samband med världskrigets utbrott ha inkallats till militärtjänst sedermera vunnit anställning som aktiv offi-*

cer, hade han fortfarande kvar sitt prästämbete. Sedan Ehrenberg på grund av en predikan över ämnet "Judendom och Kristendom", som han 5. sönd e. Tref. 1939 hållit i Karlshamn och vissa andra platser, blivit anmäld till Lunds domkapitel, erhöll han genom domkapitlet utslag den 4 oktober 1939 en allvarlig föreställning att "hädanefter vinnlägga sig om att giva sina predikningar en biblisk uppbygglig karaktär". Ifrågavarande predikan jämte av Ehrenberg avgiven förklaring i anledning av den mot honom gjorda anmälan finnas i tryck utgivna på Svea Rikes förlag under titeln "Judendom och Kristendom". En angräpningspredikan jämte förklaring till Lunds domkapitel.

²⁾ Försvarsstabens interneringsavdelning hade i september 1945 utrett vilka bestämmelser som gällde enligt SLK (Strafflag för krigsmakten och lag om krigsdomstolar och rättegången därstädes) och beskrev i en särskild PM att rättsläget var ganska komplicerat men konstaterade att: ... *Sverige genom internationell överenskommelse förbundit sig att inte straffa krigsfångar och internerade som rymma.* (Dock med undantag i vissa fall.) Något straff kunde inte heller drabba interner för s k olovligt undanhållande.

³⁾ Att vid denna tid ha en positiv syn på Tyskland och den tyska kulturkretsen kan dock inte utan vidare anses vara misskrediterande. Regeringen lät 1942 genom ÖB utreda frågan om antalet nazistiska officerare i krigsorganisationen. Man kom fram till att det då fanns 18 nazistiska officerare. En motsvarande utredning hade gjorts 1940, men då ingick såväl reservofficerare som pensionerade officerare. Dessutom medtogs 1940 även de som var medlemmar av Samfundet Manhem och Riksförbundet Sverige–Tyskland. Resultatet blev då att antalet uppgick till 162. Riksförbundet Sverige–Tyskland hade inte nazismen på programmet, utan där ingick även tysklandsvänner i största allmänhet. Det kan noteras att två av de personer som ofta förekommer i protokollet kring interneringen i Rinkaby och Gälltofta var medlemmar i Riksförbundet Sverige-Tyskland, nämligen borgmästaren och rådhusrättens ordförande Einar Dörning samt grosshandlaren Otto Molin. Advokaten Karl Melander, som ett flertal gånger före rymningen besökt greve von Eckstaedt, fanns 1935 antecknad som prenumerant på Nationalsocialistisk tidning.

⁴⁾ Åke Ehrenberg hade tagit mycket illa vid sig av Perssons s k Polisutredning och den publicitet som pressen gav de många "smaskiga" detaljerna. Han skrev därför i oktober 1946 ett personligt brev adresserat: "Landsfogden i Stockholms län Herr Gustaf Persson" med bl a följande formuleringar: *Med anledning av vad som i tidningarna under mer eller mindre feta rubriker publi-*

cerats av Er utredning angående interneringslägren och den presskampanj bl a och främst mot mig, som denna utredning utlöst, känner jag mig berättigad vända mig till Er med några påpekanden och reflektioner. ... Vad beträffar Edra omdömen om min lämplighet för militära kommenderingar vågar jag bestrida Er kompetens att sätta Er till doms i detta avseende – även om Ni nu med Ert uttalande om mig skulle ha lyckats spolia vissa sådana kommenderingar för mig någon tid framåt. Lika litet som jag skulle anse mig kompetent att uttala något omdöme om Er lämplighet för det uppdrag, som resulterat i den utredning, som nu utlöst denna rent ut sagt vettlösa presskampanj mot officerare, som icke gjort annat än sin plikt, ... Vad Ni i Er utredning i sak kunnat andraga angående mig och mina förhållanden i Rinkabylägre består kort och gott däri att jag vid ett tillfälle under ett fullt legalt besök i Kristianstad med internerade tyska officerare – i full överensstämmelse med Reglementet angående krigsfångars och internerades behandling –, mot vilket endast den sjukligt hätska illviljan skulle kunna ha något att invända, besökt ett café. ... Om Ni själv med Er utredning anser Er ha givit en verkligt sann och allsidig bild av livet i interneringslägren kan jag endast överlåta åt Ert eget samvete att avgöra. Kristianstad som ovan. Åke Ehrenberg, Löjtnant.